

## KONRAD ADENAUER II WALTER HALLSTEIN – ZÁKLADY DŮVĚRY

Konrad Adenauer stále žije v paměti veřejnosti jako jeden ze zakladatelů Evropské unie a stal se již objektem několika významných biografii. Naproti tomu Walter Hallstein je vystaven nebezpečí, že upadne v zapomnění, přes významný přínos, kterým přispěl k ranému vývoji Evropského společenství. V letech 1958–1967 zastával Hallstein úřad prvního předsedy Evropského hospodářského společenství: celých deset let, tedy právě tak dlouho, jako Jacques Delors (1985–1994), který se jako jediný z jeho nástupců Hallsteinovi vyrovná svým politickým a historickým významem.

Avšak bez Adenauera je Hallstein nemyslitelný, přinejmenším ten Hallstein, který dorostl v tak významnou osobnost evropské politické scény. Vysokého postavení dosáhl spolu s Adenauerem a díky jemu, protože sám neměl žádnou politickou základnu. Jako protagonista evropské integrace však vynikli vlastní zásluhou a svým vlastním způsobem.

V roce 1950, krátce po založení Německé spolkové republiky – Adenauer se stal kancléřem 15. září 1949 – se oba muži setkali poprvé a v průběhu následujícího desetiletí se společně podíleli na definování úlohy Německa v Evropě: každý podle svých schopností a svým vlastním odlišným způsobem.

Odkud však vzešli? Jaké faktory se podílely na tom, že oba muži sehráli tak historickou úlohu? Co je pohánělo a z čeho vyvozovali principy, na kterých spočívaly jejich činy?

Neexistují žádné zmínky o tom, že by se osobně setkali dříve než v roce 1950, kdy kancléř pověřil bývalého profesora obchodního a společenského práva z Frankfurtu úkolem vést německou delegaci na jednáních o ustavení Evropského společenství uhlí a ocele (ECSC). Pokud by si historie

trochu zalaskovala, mohli se potkat koncem dvacátých let v Berlíně při nějaké společenské či jiné příležitosti. Konrad Adenauer, tehdy starosta města Kolína, jako předseda Pruské státní rady do hlavního města často jezdil. V té době byl Walter Hallstein výzkumným pracovníkem Kaiser Wilhelm Institutu pro mezinárodní právo. K podobnému setkání však nikdy nedošlo. Pracovní pole působnosti i zájmy obou mužů byly až příliš vzdálené.

### RŮZNÉ OSUDY, RŮZNÉ OSOBNOSTI

Hallstein byl tehdy stále ještě zcela neznámý mladík na počátku kariéry. V roce 1925 právě získal titul doktora práv; roku 1929, v osmdesátiletých, začal přednášet na univerzitě.

V roce 1926 bylo Adenauerovi už padesát a stál na vrcholu své profesionální a politické kariéry. Od roku 1917 byl starostou Kolína nad Rýnem, v roce 1921 se stal předsedou Pruské státní rady, druhé pruské komory. Jeho jméno se často objevovalo mezi kandidáty na státní úřady, on však nechtěl být ani kancléřem, ani ministrem. Středem jeho života byl Kolín, velkoměsto na Rýně. Právě zde si před lety vybudoval silnou pozici, která mu dodala vážnosti a významu na celostátní úrovni a vynesla mu předsednictví Pruské státní rady. Jako obzvláště úspěšný a uznávaný starosta zodpovědný za velkoměsto s významnou kulturní pověstí a nezanedbatelnou průmyslovou silou, s celosvětovými hospodářskými a obchodními vztahy, Adenauer se podrobně zajímal o zásadní národní a mezinárodní otázky té doby a byl o nich dobře informován.

O čem by spolu mohli hovořit úspěšný politik s pevnou pozicí a mladý akademický právník, kdyby se *skutečně* tenkrát setkali? Adenauer by se možná zajímal o Hallsteinův názor na návrh „franko-německého hospodářského společenství“, který Adenauer předložil v roce 1923. Hallstein se vyznal v obchodním právu a Adenauer se o svém návrhu při několika příležitostech veřejně zmínil. Nazýval ho také „evropský společný trh“, a dokonce „unie uhlí a oceli“. Podobné setkání však zůstává na úrovni čistě hypotecké. Hallstein byl naprosto neznámý a jeho pole právníké pů-

sobnosti neposkytovalo Adenauerovi žádný důvod, aby se na něho obrátil.

Hallstein, narozený roku 1901 v Mainzu, byl protestant. Přestože sám sebe považoval za člověka z Porýní – děství a školní léta, zakončená roku 1920 maturitou, prožil v Mainzu – po počátečním studiu v Bonnu a Mnichově se vydal do Berlína a roku 1930 se stal profesorem na Univerzitě v Rosloku na Baltu.

Adenauer se narodil roku 1876 v Kolíně nad Rýnem a byl naproti tomu katolík. V jádru vždy sympatizoval se Západem. Jeho děství a mládí nebylo bohaté na události; navštěvoval německou školu v Kolíně a se stipendiem od nadsedce pro vzdělání vystudoval práva na univerzitách ve Freiburgu, Mnichově a Bonnu. Roku 1902 se připojil k uznávané advokátní kanceláři: starším partnerem zde byl předseda strany politického středu v kolínském městské radě, který se těšil značnému politickému vlivu. Právě díky tomuto kontaktu Adenauer získal svou první politickou pozici, když byl roku 1906 kooptován do městské správy Kolína, a toto místo mu posloužilo jako odrazový můstek kariéry, která ho dovedla až ke starostenskému křeslu.

Osobnost obou mužů byla rovněž odlišná. Hallstein žil celý život starým mládežcem, Adenauer byl naproti tomu muž oddaný rodině. S první manželkou, Emmou, se oženil v roce 1904 a měli tři děti. Emma zemřela roku 1916 a o tři roky později se Adenauer oženil znovu. Gussie, jeho druhá žena, byla téměř o dvacet let mladší než on a měli spolu čtyři děti.

Jako politik byl Adenauer vždy otevřený novým myšlenkám a mnohé z nich vyšly z jeho hlavy. Zajímali ho lidé, jejich silné stránky a slabiny a uměl všechno a všechny přimět k navození situace, která povede k dosažení jeho cílů. Zajímala ho praktická řešení problémů. Státní správu hodnotil jako nepřetržitý řetězec rozhodování a představovala pro něho skutečné potěšení. Uměl využít zákony a správní nařízení k vlastním politickým cílům a znal způsoby a prostředky, jak nebýt tísněn a svazován řády a předpisy.

Hallstein se naproti tomu zajímal o teorii. I v pozdějších letech svého politického působení si uchoval akademické sklony, ve všem hledal systém. Pro něho bylo důležité obje-

vít a vytvořit řád, dodat svým cílům a úspěchům sílu pomocí vytvořených zákonů a správních struktur.

Nehledě na všechny tyto rozdíly sdíleli oba muži jednu zásadní vlastnost: ukázněnost projevu, způsob chování a osobnost, která jim propůjčovala dodatečnou výhodu autority. Adenauer tuto sebekázeň uplatňoval z pozice síly a nuceným způsobem, ve spojení s rýnským smyslem pro humor, oživenou nádechem spontaneity a především bystrou myslí, parnou v jeho potěšení z komična. Naproti tomu Hallstein působil upjatěji a choval se méně přirozeně. Také on byl bystřejí a uměl využít ironie, ta však vždy vyhlížela jako výsledek intelektuálního úsilí, jako projev vnitřní kázně.

### PŘEŽÍT TŘETÍ ŘÍŠI

Takoví tedy byli Adenauer a Hallstein na počátku třicátých let, těsně předtím, než se v Německu Hitler a nacisté chopili moci. Jak si tito dva muži, kteří měli později sehrát tak zásadní úlohy při zakládání Německé spolkové republiky a Evropského společenství, vedli během Třetí říše a druhé světové války?

Naše vědomosti o životě Waltera Hallsteina před jeho vstupem do politiky jsou neobyčejně útržkovité. Podrobný životopis ještě čeká na svého autora, a na rozdíl od Adenauera po sobě Hallstein nezanechal žádné autobiografické poznámky. Vše, co víme o jeho osudech do konce války, se dá shrnout velice krátce.

Svou disertační práci „Současný obchodní zákoník: srovnávací studie předloh a ustanovení“ dokončil v roce 1929 a publikoval v Berlíně roku 1931. Na základě tohoto díla dostal nabídku profesury práv na Univerzitě v Rostocku.

Eugen Gerstenmaier, který v té době studoval v Rostocku teologii, zanechal záznam o Hallsteinově povaze a pověsti. Gerstenmaier později po mnoho let působil jako mluvčí Bundestagu (1954–1969) a značně ovlivnil dějiny Spolkové republiky. V roce 1934 však už měl potíže pro svou kritiku nacistického režimu. Bylo proti němu zahájeno disciplinární řízení s vyloučením na vylovení z univerzity a znemožnění dalšího studia. Byl však zproštěn viny a v roce 1981 ve svých pamětech *Čas rozbrojů, čas míru* napsal:

„Za to, že jsem mohl pokračovat ve studiu, jsem mohl děkovat mladému rostockému profesorovi obchodního práva Walteru Hallsteinovi. ...Měl pověst neobyčejně bystřého právníka, výjimečného finančníka a člověka, který naproti tomu není nakloněn režimu. Sehnal v Univerzitní radě významnou roli. Ne že by to pro něho bylo obtížné, protože žádný ze členů disciplinární komise nepatřil k fanatickým Vídčovým stoupencům.“

Hallstein v Rostocku učil dál, až do roku 1941, kdy mu nabídl profesuru na Univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem. Zároveň se stal ředitelem Institutu komparativního práva, mezinárodních hospodářských vztahů a firemního práva. Společně s Wilhelmem Kalveramem vydal roku 1942 dílo nazvané „Sociální spravedlnost a firemní kapitál“. Nakonec už se však nemohl dál vyhýbat vojenské službě. Jeho dělostřelecká jednotka byla zajiata Američany u Cherbourg během invaze Spojenců v roce 1944. V zajateckém táboře v Comu, stát Mississippi, organizoval táborovou univerzitu.

Adenauer byl prominentním členem Strany politického středu, katolického uskupení nenáviděného nacisty. Spolu se sociálně demokratickou stranou bylo považováno za typický produkt výmarské republiky, který musí být smeten Hitlerovou revolucí. Když nacisté uchvátili moc, musel Adenauer nutně počítat s tím, že bude čelit obtížím, pokud zůstane věrný svým zásadám. S typickou snahou o legálnost a jako demokraticky zvolený představitel města jednal směle a protestoval proti nezákonným požadavkům nového režimu. Nemohl se však na místě starosty udržet dlouho. V březnu 1933 byl sesazen a musel počítat s možností, že bude uvězněn nebo třeba i zavražděn. Pokoušel se ukrývat, nebo alespoň na sebe nepoukat pozornost, nejprve v Berlíně, potom v klášteře Maria Laach. S početnou rodinou, kterou nechtěl opustit a kterou potřeboval mít nablízku, to nebyl nijak snadný úkol. Hitler využil takzvaný „Röhm Putsch“, který zinscenovalo gestapo, k tomu, aby se zbavil nejen odpůrců uvnitř nacistické strany, ale také odpůrců režimu. Ve vině zatýkání, která po puči následovala, byl Adenauer vzat do vazby, později propuštěn a další týdný strávil na útěku.

A přesto – jeden z neobyčejných paradoxů Třetí říše – se mu podařilo zajistit, aby mu ministerstvo vnitra dalo vypláceno řádnou penzi jako bývalému starostovi a nadto obdržel také odškodné za své dva domy v Kolíně, které nacisté zkonfiskovali. Za tyto peníze koupil pozemek v Rhöndorfu na Rýně, poblíž Bonnu a vystavěl tam velice prostorný, pohodlný dům, kam se jeho rodina nastěhovala roku 1936. Adenauer zde žil tiše a nenápadně až do konce války a stále doufal, že nacistické Německo bude poraženo, a vážně s tím počítal. Zůstal samozřejmě na „černé listině“ nacistů a pod stálým dozorem. Nacisté se však domnívali, že tento šedesátiletý muž, nyní pokládáný za starce a penzistu, již není nebezpečný; zvláště vzhledem k jeho současnému dobrému chování. Když však v červenci 1944 neuspělo spiknutí hraběte Stauffenberga a vláda nemilosrdně pronásledovala všechny své nepřátele, byl Adenauer také zatčen a několik měsíců držen ve vězení. Měl štěstí, že unikl horšímu osudu.

### ZÁKLADY NOVÉHO POLITICKÉHO MYSLENÍ

Hluboce prožívaný pocit bezmoci tvář v tvář politické dik-tatuře, společně s vděčností za záchranu, pocitovanou vůči západním demokraciím, které se postavily Hitlerově válečné mašinérii a porazily ji, určovaly politické myšlení a jednání mužů a žen, kteří – jako Adenauer a Hallstein – přežili v poválečných letech zodpovědnost za opětovné vybudování své země. Navíc k tomu všemu přistupovala památka všech, kdo z důvodů politických, jako demokraté, či etických, jako křesťané, zahynuli při aktivním odboji proti režimu. Vina a vděčnost se smísily a předurčily ty, kdo přežili, k politickému morálnímu jednání, protože ti, kdo zemřeli, na sebe vzali úkol podat před historii a před světem svědectví o „jiném Německu“.

Stále zde však byly ještě další motivy takového rozhodnutí. Na jedné straně pocit „kolektivní viny“ za zločiny proti lidskosti, spáchané ve jménu Německa, především systematické vyhlazování židovských občanů a židovského obyvatelstva téměř po celé Evropě. Uvědomění si těchto zločinů, které přímo vyplývaly z rasistické ideologie absolutizující jedinou rasu a jediný národ, poskytklo těm Němcům, kteří

v německé „nulté hodině“ přijali zodpovědnost, jistou imunitu proti ideologickým pokusům komunismu a nacionalismu. Na druhé straně, znepokojivé úvahy o slabínách a neúspěchu prvního pokusu ustavit v Německu demokratický stát – Výmarskou republiku – dovedly tytéž Němce k zásadnímu přezkoumání a přehodnocení svého pojetí státu a demokracie.

Jak Walther Hallstein, tak Konrád Adenauer, přes odlišný osobní vývoj a velice rozdílné kořeny, ze kterých vyrůstali, bezprostředně po válce zformulovali tuto společnou zkušenost a pomohli ji uvést na veřejnost, každý ve svém oboru. A tuto skutečnost také musíme považovat za rozhodující motiv, který je společně s většínou Němců přivedl k rozhodnutí ve prospěch evropského sjednocení a ve prospěch federální a demokratické struktury tohoto uspořádání.

Na jaře 1945, bezprostředně poté, co Američané osvobodili Porýní, vojenské velení dosadilo Adenauera do funkce starosty Kolína nad Rýnem. Město bylo zničeno měrou stěží představitelnou. Veřejné služby nefungovaly; mosty ležely rozbité na dně Rýna. Byl to nesmírně náročný úkol a Adenauer se na něj okamžitě vrhl se vši svou energií a smyslem pro praktičnost. Avšak než mohl znatelně pokročit, byl na podzim roku 1945 znovu zbaven funkce, tentokrát britskými vojenskými úřady. Američané již předali kontrolu nad Porýním Britům a důstojník zodpovědný za Kolín, brigádní generál John Barracough, považoval Adenauera za nekompetentního. Jeho mínění a rozhodnutí mělo mít významné důsledky.

Adenauer byl nyní volný a mohl své schopnosti věnovat úkolu, který daleko přesahoval omezenou starost o zničený Kolín a Porýní a směřoval k většímu úkolu postarat se o to, co zbylo z Německa. Protože se Adenauer už dál nesměl zabývat řešením naléhavých problémů svého města, obrátil pozornost k formování budoucnosti své země a jejích obyvatel. Napřel všechny síly k založení křesťansko-demokratické unie (CDU) a zanedlouho v ní převzal vedoucí roli. Jeho prvním úkolem tvář v tvář zhroutení veškerých státních struktur bylo dosáhnout shody v otázkách cílů a vybudovat organizaci s odpovídajícími materiálními prostředky a systémem komunikace, která by byla schopna předložit politický program.

CDU byla v jistém smyslu nástupkyní strany politického středu z dob výmarské republiky, klíčový rozdíl však spočíval v tom, že CDU si kladla za cíl sjednotit všechny křesťany, nejen katolíky, ve společném politickém postupu. To byl výsledek dvou konkrétních lekcí: za prvé poznání, že výmarská republika zanikla zčásti proto, že demokraté, včetně vyznavačů křesťanství, nebyli jednotní, a za druhé poznání, že kterému křesťaně došli během let protinacistického odboje, že podstata jejich víry je důležitější než rozdíly mezi protestanty a katolíky.

CDU měla v budoucnu zanechat v historii Německé spolkové republiky hlubší otisk než jakákoliv jiná politická síla. Nejedná se o konzervativní stranu v anglosaském smyslu slova. Podobně jako další křesťansko-demokratické strany, které se po válce ujaly politického vedení v různých zemích evropského kontinentu, považovala sama sebe za stranu lidovou, jejímž cílem je sjednotit odlišné zájmy a problémy všech společenských tříd a skupin a dosáhnout shody. Podpora konsensu, neustálé hledání rovnováhy a porozumění mezi protichůdnými tendencemi a principy je stěžejní součástí politických cílů křesťanských demokratů. V centru jejich filozofie stojí osobnost, jedinec, který – v přímém kontrastu se skupinovou ideologií nacismu, která jednolivcem pohrdala – je morálně zodpovědný před Bohem a politicky zodpovědný před společností. Z tohoto důvodu se křesťanská demokracie zajímá stejně o jednotlivce jako o lidskou společnost a o stát jako celek, a proto se nezabývá zájmy určité třídy nebo skupiny. Pojem společenské třídy ekonomiky vyrůstá právě z tohoto principu. Rozvinuli ho křesťansko-demokratické učenci a politikové v Německu ve snaze sloučit ekonomickou efektivitu se sociální spravedlností, smířit zákony trhu s požadavky společenské zodpovědnosti.

Taková filozofie má praktický dopad na politické postoje a činy těch, kdo ji reprezentují. Vyžaduje ochotu chápát a trpělivou snahu smířit protikladné názory. Právě proto chtěla CDU v Německu a křesťanští demokraté v jiných evropských zemích, kde jejich strany uspěly, zaujmout pozici ve středu politického spektra a pokusit se usmířit protiklady, kterými se vyznačuje lidská existence v sociál-

ním a politickém životě; dávali přednost smírným řešením a vyváženému, pozvolnému přístupu před radikálním zá-  
sahem.

#### KANCLÉŘ ADENAUER OBJEVUJE HALLSTEINA

CDU byla základem osobní moci Konrada Adenauera v době, kdy přišla na pořad otázka vedení nového západo-německého státu, který se západní mocnosti nyní rozhodly ustavit. Naprosto samozřejmě, s výhodou úcty prokazované jeho věku, se Adenauer ujal formálního předsednictví i skutečného vedení strany. Měl větší autoritu a víc zkušeností než ostatní. A především věděl, co chce.

Z prvních svobodných voleb na místní úrovni v letech 1946 a 1947 vyšli křesťanští demokraté jako druhá nejsilnější politická síla, těsně za sociálními demokraty. Roku 1948 vzniklo ústavodárné shromáždění – Parlamentní rada – a Adenauer přijal úlohu jejího předsedy. Sociální demokraté mu to umožnili a nepostavili se ani v nejmenším na odpor, nejen kvůli jeho stáří, ale proto, že se domnívali, že takový úřad má čistě reprezentativní charakter, a je tedy bezvýznamný. Adenauer však věděl, jak z tohoto reprezentativního postavení vyzískat politický kapitál. Myslel už na celonárodní volby, které se měly brzo konat, a od počátku se profiloval jako politik, skutečný státník, na svém místě v čele Shromáždění, člověk, který ví, čeho je třeba dosáhnout.

První federální volby se konaly v září 1949. CDU v nich zvítězila a získala poměrnou většinu v novém Parlamentu. Adenauer, nyní ve věku 74 let, byl zvolen kancléřem. Volba kancléře byla těsná, rozhodl rozdílem jediného hlasu. Kromě členů vlastní strany získal Adenauer podporu liberálů a některých menších buržoazních stran, které přizval k účasti ve vládě. Přesvědčil ty členy křesťansko-demokratické strany – a nebylo jich málo – kteří chtěli koalici se sociálními demokraty. CDU měla 139 křesel, SPD 131. Společná koalice těchto dvou nejsilnějších parlamentních stran by dala vzniknout stabilní většině. A tvář v tvář nesmírným úkolům, kterých bylo třeba se chopit, se dalo najít dost dobrých důvodů k obhajobě stability, která by se od tak široké koalice dala očekávat. Adenauer se však obával – a oprávněně – že v případě

spolupráce se sociálními demokraty a obzvláště s jejich vůd-  
cem, Kurtem Schumacherem, by neměl možnost sledovat  
politickou linii, kterou rozhodně považoval za nezbytnou.

V letech bezprostředně po válce Walter Hallstein vystou-  
pil na vrcholu své univerzitní kariéry. Roku 1946, v pětačtyřic-  
leté letech, se vrátil z Ameriky do Frankfurtu. Dokázal dob-  
ře využít čas – téměř dva roky – který prožil ve Spojených  
státech jako válečný zajatec. Zorganizoval pro své spoluvěz-  
ně vzdělávací kurzy a sám v nich vyučoval práva. Tak se  
připravoval na roli, která na něho čekala doma v Německu.  
Při spolupráci válečných zajatců s vedením tábora a s ostrá-  
hou se také tvářil v tvář setkával s příklady americké velko-  
rysoši a poctivé hry, která na něho učinila hluboký dojem.

Roku 1946 se vrátil do Německa a stal se rektorem své  
*Alma Mater*, Univerzity ve Frankfurtu, a zasedal toto místo  
dva roky. V projevu, který přednesl při převzetí úřadu, se  
zabýval „obnovou občanského práva“. Stal se také předsed-  
dou Konference rektorů jihoněmeckých univerzit. Jako  
představitel univerzity se roku 1948 zúčastnil Haagského  
kongresu – právě toho kongresu, na němž se zrodila aktivní  
politika evropské integrace – přestože zde nesehrál žádnou  
zvláštní úlohu. Spolu s Karlem Gaterem vydával v letech  
1946–1948 *Zprávy o jihoněmeckých univerzitách* a široce se  
zapojil do univerzitní reformy, jak praktické, tak právní. Na  
pozvání Univerzity v Georgetownu strávil roky 1948–1949  
jako hostující profesor ve Washingtonu, navázal zde mnoho  
kontaktů s americkými akademiky a také lépe poznal Spo-  
jené státy. V květnu 1950 se stal předsedou německé komi-  
se UNESCO.

Co přivedlo Hallsteina k úkolům, které měl zakrátko pře-  
vzít, a co na něho upoutalo Adenauerovu pozornost? Hall-  
stein nikdy nezasídlal žádný politický úřad a prosadil se vý-  
hradně jako univerzitní profesor a akademický funkcionář.  
Publikoval málo, zaručeně nevydal žádné významné dílo,  
které by mu mohlo v mimouniverzitních kruzích získat po-  
vět vzdělance. A přesto, ať byl kdekoliv, vyznamenal se  
uspěšností myšlenek a dokonalým mluvním projevem.  
Tak si vlastními silami získal přirozenou autoritu, díky níž  
se jevil jako pravý muž pro úkoly vyžadující vůdčí schop-  
nosti a obratnost v jednání.

Profesor Wilhelm Röpke, ekonom, jehož významná díla  
(mimo jiné kniha *Civitas Humana*, vydaná ve Švýcarsku ro-  
ku 1944) v poválečných letech značnou měrou ovlivnila zá-  
padoněmeckou nesocialistickou politickou elitu, Adenau-  
era na Hallsteina upozornil. Na počátku června 1950 Ade-  
nauer Röpkeho požádal, aby mu dělal poradce ve věci  
Schumanova plánu, který se právě stal středem politických  
jednání. Röpke pohlížel poněkud skepticky na hospodářské  
aspekty návrhu na spojení kontroly nad francouzskou a ně-  
meckou produkcí uhlí a oceli, protože v něm rozeznával  
vliv socialistických plánovacích tendencí. Zdůraznil však po-  
zitivní politický význam této iniciativy a navrhl Waltera  
Hallsteina jako obzvláště vhodného kandidáta pro vedení  
příslušných jednání, protože v sobě spojuje „výjimečné zna-  
losti ekonomie a práva s pozoruhodným psychologickým  
nadáním pro jednání s cizozemci“.

Za tento postřeh vděčíme Herbertu Blankenhornovi,  
Adenauerovu poradci v oblasti zahraniční politiky a diplo-  
macie. Měl pocit, že Adenauer zvolil dobře, když Hallsteina  
pověřil vedením německé delegace na páté konferenci  
o Schumanově plánu, protože – jak si zapsal ve svém poli-  
tickém denku:

„Hallstein v sobě poji skvěle chápání projednávané práv-  
ní záležitosti, nevyčerpateľnou pracovní energii a omu důle-  
žitou schopnost vcítit se do psychologického postavení part-  
nera a naslouchat důvěru. Jean Monnet a Walter Hallstein rych-  
le objevili neobyčejně plodný způsob spolupráce založený  
na vzájemné důvěře. Doplňují jeden druhého tím nejšťast-  
nějším způsobem: Francouz, který je plný nápadů, nadšený  
zastáncem nové Evropy, oplývá znalostmi a zkušenostmi zis-  
kanými na mezinárodní scéně – natolik, že někdy podečnu-  
je politické obtíže – a Němec, chladnější, s hlubokou zna-  
lostí práva a ekonomie, s právníckým darem exaktní formu-  
lace, s urputností na cestě za zvoleným cílem, se svou  
ovládanou vášnivostí, když dojde na získávání přátel nebo  
přesvědčování odpůrců.“

Robert R. Bowie, profesor z Harvardu, který jednání sle-  
doval jako hlavní poradce amerického vysokého komisaře  
McCloye, měl podobný dojem: mezi Monnetem a Hallstei-  
nem „se rozvinul pozoruhodný vztah“, napsal, a François

Duchéne ho cituje ve své biografii Jeanna Monneta. „(Hallstein) byl velice upřímný. Monnet v jádru také. Uměl předstírat, ale v zásadě se skutečně toužil dobrat toho, co je skutečné... Samozřejmě, (Hallstein) musel reprezentovat německý úhel pohledu a Monnet francouzský, oba však k problémům přistupovali jako lidé, kteří se snaží něco vytvořit.“

Hallstein se skutečně osvědčil přímo obdivuhodně. Kancelář si rychle zvykl mu důvěřovat a oceňovat jeho mnohostranné vlotvy. V říjnu 1950 Adenauer jmenoval Hallsteina státním tajemníkem Kancelářství a světil mu zodpovědnost za vývoj zárodku německého ministerstva zahraničí.

### SMĚR ZAHRAANIČNÍ POLITIKY

Jaké byly úmysly mocných – především kanceláře a jeho státního tajemníka – když utvářeli zahraniční politiku mladého státu a definovali vztahy Spolkové republiky s jejími sousedy?

Mezi jejich první cíle zajisté patřilo opětovné získání státní svrchovanosti a svobody vnějších vztahů, protože suverenitu Německé spolkové republiky – přes jisté změny učiněné v roce 1951 – stále omezovaly podmínky stanovené okupačními mocnostmi. „Vnější záležitosti, včetně mezinárodních dohod uzavíraných Německem nebo v jeho jméne“ zůstávaly výsadou Spojenců, na základě úprav však vyhraněné pravomoci „měly být uplatňovány takovým způsobem, aby Německá spolková republika měla možnost navazovat vztahy s dalšími zeměmi v tak úplném rozsahu, jaký zůstává ve shodě s požadavky bezpečnosti, s dalšími vyhraněnými pravomocemi a se závazky okupačních mocností vůči Německu“.

Jakmile byla tato revize schválena, otevřela se cesta k ustavení ministerstva zahraničí. Walter Hallstein se přestěhoval z Úřadu kanceláře do nového úřadu ministerského. Adenauer sám si podržel politickou zodpovědnost za zahraniční záležitosti, připojil úřad ministra zahraničí k úřadu kanceláře a vykonával obě funkce i po obnovení svrchovanosti Spolkové republiky v roce 1955, kdy skončila platnost Okupačního statutu. Za každodenní pracovní činnost ministerstva zahraničí však ručil Hallstein.

Ve vztahu ke kanceléři, který byl nyní také ministrem jeho resortu, byl Hallstein jasně v postavení závislém, dokonce podřízeném. Jak sám píše v úvaze z roku 1976, Adenauer byl „můj šéf“. Počáteční důvěra mezi nimi však byla absolutní a to dalece překračovalo hranice obvyklých vztahů, jaké podezřivý „starý pán“ navazoval se svými kolegy. V tomto případě, stejně jako jindy, Adenauer znal své lidi. Viděl a věděl, že Hallstein je mu osobně oddán, a co víc, že v otázkách principů v pozadí politiky, v hodnocení toho, co je nezbytné, žádoucí a možné, oba přemýšlejí a uvažují jako jeden muž. Hallstein nebyl konkurentem; za své postavení a možnosti z něho vyplyvající vděčil výhradně Adenauerovi a důvěře, kterou do něj kancelář vkládal. Nadto byl typem muže, který se především – vlastně výhradně – zajímá o řešení úkol. Neměl rodninu a žil prostě. Jeho mimopracovní zájmy byly výhradně intelektuální, doslova duchovní. Adenauer to rozpoznal a zaznamenal.

A Hallstein za svou osobu nalezl v Adenauerovi ideálního šéfa. Pro tohoto kanceláře už nebylo důležité ukójit nějaké osobní ambice, ani užívat uspokojení pramenícího z výkonné moci. Na to byl příliš starý a také příliš moudrý. Poháněla ho starost o Německo a o Evropu, obavy, že by moment příznivý pro naprosté usmíření se sousedy Německa, obzvláště s Francií, mohl být promarněn a že by sjednocení Evropy, stojící před sovětskou hrozbou, nemuselo být dokončeno včas.

Hallstein sdílel stejnou starost, přestože jeho optimistická povaha ho vedla k tomu mluvit méně o obavách a více o příležitostech a možnostech, které spatřoval v aplikaci federálních myšlenek na labilní evropskou situaci.

Vzhledem k napjatým mezinárodním vztahům, které dokládala válka v Koreji, došlo v otázkách bezpečnosti k podstatnému spříznění zájmů mezi Okupačními mocnostmi a Spolkovou republikou. To přispělo k velkorysému způsobu, jakým Spojenci uplatňovali zbyvájící omezení Okupačního statutu, a také ke skutečnosti, že Němci tato ustanovení nepovažovali za mimofádně tíživá. Adenauer a Hallstein systematicky a úspěšně pracovali na odstranění jakékoliv diskriminace, kterou tyto zbyvájící restrikce představovaly. A konečně v květnu 1955 Německá spolková republika na-

byla formální státní svrchovaností, a tedy i svobody jednání v zahraničních záležitostech; zároveň vstoupila v platnost Pařížská dohoda, podepsaná v říjnu minulého roku, což formálně ukončilo okupační statut.

Historii obnovení svrchovanosti Německé spolkové republiky nelze oddělovat od snah o vyřešení otázky zapojení Německa do pokusů zorganizovat obranu západního světa. NSR získala zpět státní svobodu a rovnoprávnost v rámci procesu, který probíhal paralelně s nárůstem zájmu o německou účasť na takové obraně a se zvyšováním přípravnosti Německa tento příspěvek poskytnout. Uznání svrchovanosti v roce 1955 – stejně jako vytvoření Německé spolkové republiky roku 1949 – bylo projevem širší západní politiky a oba mezníky ovlivnilo očekávání, že Západní Německo, vzhledem ke svému hospodářskému potenciálu a zeměpisné poloze, bude úhlavním kamenem hráze zadržující sovětskou expanzi.

Záměr přisoudit Spolkové republice tuto úlohu byl však v samém počátku zmařen značnou mírou nedůvěry ze strany Němců. Západní spojenci sice chtěli, aby nový německý stát přispěl účinným dílem obrany, zároveň se však obávali, že by se tato bojeschopnost Německa mohla jednoho dne obrátit proti těm, kteří dnes Spolkové republice pomáhali nabýt síly a moc.

Jak se měli západní spojenci zachovat? Byli připraveni ukončit diskriminaci NSR. V tomto rozhodnutí je utvářel umírněný a důvěryhodný postoj lidí, jako byli Konrad Adenauer a Walter Hallstein. Zároveň však bylo nutné udržet Němce, kterým podle názoru veřejného mínění ve vítězných zemích stále nebylo radno důvěřovat, pod státní kontrolou.

Cesta evropské integrace skýtala možnost řešení tohoto problému. Mýšlenka sjednocení Evropy měla mnoho stoupenců a mnoha politikům i veřejnosti se jevila jako nejúčinnější způsob utváření budoucnosti. Už to nebyla jen utopická vize, ale stala se skutečnou a praktickou nutností, protože jediné takto bylo možné zajistit rekonstrukci Evropy a zároveň její bezpečnost a obranu. Právě Evropský „plán“ nabízel potřebnou záruku, že ani současně, ani budoucí Německo nebude nikdy předstívat hrozbu, protože Němce

zavazoval rámcem povinností a vzájemné závislosti, který znemožňoval nebezpečnou individualistickou politiku.

Adenauer a Hallstein chápali situaci naprosto stejně jako jejich partneři v sousedních západních státech. Také je dělila vyhlídka na nějakou zvláštní či separátní pozici Německa. Jejich systematické odmítání jakékoli nové diskriminace, ať už v podobě „Evropského bezpečnostního systému“ či odzbrojovacích opatření nebo kontroly zbrojení, motivovala výhradně obava z tohoto nebezpečí.

Příslušnost k pevně vázané alianci, nebo dokonce ke spojení států především vyhrožovala hrozbu neutrality. Neutralita by byla znamenala izolaci, a tedy buď nadvládu Sovětského svazu nebo společnou politiku supervelmocí na úkor Německa. Hlavním zájmem německé zahraniční politiky tedy bylo vyhnout se izolaci, protože, jak lze vidět ve světle historických událostí, izolace Německa vždy vedla k nepředvídatelnosti v evropských vztazích a podněcovala nejistotu jak v Německu samotném, tak mezi jeho sousedy. Stejně jako Bismarck měl i Adenauer svou *cauchemar des coalitions*, svolanou pro změnu do Postupimů: „Nebezpečí společné politické linie mezi velmocemi na úkor Německa existuje od roku 1945 a nezmizelo ani po založení Spolkové republiky. Zahraniční politika NSR měla od samého počátku za cíl uniknout z této nebezpečné zóny. Německo bude ztraceno, pokud někdy zapadne mezi tyto dva mlynské kamery.“

Důsledkem tohoto postoje pro uskutečňování německé zahraniční politiky, její styl a metody, byla především potřeba získat důvěru ostatních států, posílit ji a udržet. Cíle a záměry tedy musely být jasně definovány. Nedvojnáčné jednání, vždy v důvěryhodném souladu s oficiálními prohlášeními, bylo živoucí důležitě. Teorie a praxe musely splýnout v jedno: důslednost byla nezbytností.

Adenauer, Hallstein a jejich spolupracovníci to měli zřejmě na paměti, když vedli jednání na mezinárodní úrovni: Schumanův plán (1951–52), projekt Evropského obranného společenství (1952–54), německá dohoda (1952) a její revize v rámci Pařížské dohody (1954). Nikdo neměl ani v nejménším pochybovat, že Západní Německo odmítne sřpět jakoukoli formu neutrality či „separátního postavení“. Západní partneři bylo nutno přesvědčit – a nakonec se pře-



svědčí dali - že Německá spolková republika usiluje o největší možný svazek se společenstvím západních demokracií a že je připravena definitivně se jim odevzdat, svázat svůj osud s jejich.

#### NĚMECKÁ OTÁZKA A EVROPSKÁ ODPověď

Hallstein dále zůstal na ministerstvu zahraničí ve funkci státního tajemníka, když Adenauer v roce 1955 vybral Heinricha von Brentana, aby kancléře nahradil ve funkci ministra zahraničí. Zůstal proto, aby zajistil kontinuitu a postaral se o to, že německá diplomacie pod svým novým velitelem udrží kurs, který si stanovila. Brentanovi, který si svých vlastních vůdčích kvalit cenil velice vysoko, nepřisobilo takové uspořádání žádné obtíže. Jako předák skupiny CDU/CSU v Bundestagu a vynikající odborník v oblasti zahraniční politiky s Hallsteinem už dříve úzce spolupracoval. Podobně jako Hallstein byl i Brentano vzděláním právník a zároveň se zajímal o všechny ústavní záležitosti. Jako člen ústavodárského shromáždění v Hessensku a člen Parlamentní rady se řadil mezi zakladatele Spolkové republiky.

Brentano byl právě tak jako Hallstein a Adenauer přesvědčeným zastáncem evropského sjednocení a pustil se do boje s právě takovým odhodláním. Byl členem Poradního shromáždění Evropského společenství uhlí a oceli a předsedou „Ad hoc shromáždění“, které mělo navrhnout statut Evropského politického společenství, projektu, který zanikl spolu s Evropským obranným společenstvím poté, co nezískal souhlas francouzského národního shromáždění při procesním hlasování v srpnu 1954.

Vztahy mezi novým ministrem zahraničí a jeho státním tajemníkem byly korektní. Oba byli naprosto oddáni kancléři, který se dále intenzivně zabýval zahraniční politikou. Jakékoli případné napětí, nedorozumění nebo spory o vymezení kompetence zůstávaly před veřejností skryty. Nesměly se vyřizovaly rozhovorem mezi čtyřma očima a zanechávaly stopy v mnoha dopisech, které Brentano začínal oslovením „Vážený pane kancléři“.

Německá zahraniční politika teď získala trochu prostoru pro manévrování. V očích mezinárodního práva byla nyní

Německá spolková republika suverénním státem. Stala se členem Rady Evropy, Evropského společenství uhlí a oceli, Západoevropské unie a NATO a začínala hrát významnou úlohu v radách těchto organizací. Německo však stále zůstávalo rozdělené a na poli zahraničních záležitostí bylo třeba vyvíjet značnou energii, aby „německá otázka“ zůstala otevřená. Nic se nesmělo přihnouti, nic nesmělo být zapsáno do mezinárodního zákonníku, co by potvrdilo rozdělení Německa. Vše muselo zůstat na provizorní úrovni, v naději a v očekávání, že jednoho dne bude možné jednat o opětovném sjednocení.

Hallstein sám nehrál v politice vztahující se k německé otázce aktivní roli, bez ohledu na to, že jeho jméno bylo přičteno takzvané „Hallsteinově doktríně“. Souborem záležitostí okolo tohoto problému se nijak zvlášť nezabýval. Svou energii a pozornost věnoval otázkám Evropy, Německou politiku ponechal v rukou šéfa politického oddělení, profesora Wilhelma Grewa, odborníka na mezinárodní právo, který vysvětloval tuto dělbu práce takto:

„Právě jako Adenauer, byl (Hallstein) také přesvědčen, že opětovné sjednocení Německa není záležitostí, v níž by spolková zahraniční politika mohla doufat v dosažení nějakých výsledků, natož úspěchů.“

Došel tedy k závěru, že by se měl plně věnovat tématu, které ho každopádně nejvíce lákalo a jehož vyhlídky mu připadaly daleko slibnější - Evropě. Tato dělba práce předpokládala shodu v základním směřování politiky zabývající se německou záležitostí.

A ta byla daná, protože jsem sdílel Adenauerovo a Hallsteinovo přesvědčení, že skutečná naděje na opětovné sjednocení se může objevit jedině v případě, že by se změnila politická rovnováha na globální úrovni, především rovnováha sil v Evropě, a především tehdy, když by vymizela drtivá převaha Sovětského svazu.“

Hallsteinova doktrína představovala politiku založenou na tvzení Spolkové republiky, že NSR reprezentuje Německo v jeho celistvosti, a proto se pokouší aktivně zabránit oficiálnímu uznání Německé demokratické republiky (NDR). Ironií bylo, že Hallstein měl s touto formulací málo společného. Vystála ze série konzultací, a Hallstein jako

státní tajemník se jich samozřejmě zúčastnil, hrál však výhradně formální úlohu, zatímco jak pojetí, tak obsah této doktriny směřoval Grewe.

Co se týkalo evropské politiky, rané úsilí o sjednocení, započaté Schumanovým plánem a následnou Montánní unií (ECSC) potřebovalo po krachu projektu Evropského obhanného společenství na podzim 1954 nutně nějaké oživení. Proto tedy v červnu 1955, jen několik dní předtím, než Heinrich von Brentano převzal úřad ministra zahraničí, zastupoval Hallstein Spolkovou republiku na konferenci v Messině, která se měla stát klíčovou pro další vývoj Evropy. Jednáním stranám se zde podařilo připravit „*relance europeenne*“, která do dvou let vedla k ustavení Evropského hospodářského společenství. Účastníci si vzali poučení ze zkušenosti s Evropským společenstvím uhlí a oceli, které se vztahovalo pouze na tyto dva konkrétní ekonomické sektory, a vyvinuli nový postup: přednětem sjednocení se stala ekonomika v úplném rozsahu a podmínky, za kterých by se unie měla uskutečnit, a byl také stanoven přesný časový rozvrh a detailně definovány postupné cíle, které povedou ke křížnému společnému trhu. Ekonomická integrace v sobě nesla skrytou logiku a ta byla dobře využita: stále více a více hospodářských sektorů muselo v budoucnu přijímat společnou organizaci, jak by se úspěch přelévával z jedné oblasti do druhé.

K zajištění úspěchu této metody byla zodpovědnost za její fungování svěřena nadnárodní instituci, Komisi, která mohla vystupovat jako nezávislý orgán. Komise měla předkládat návrhy společného postupu založené na rozboru společných evropských zájmů. Mezi společnými zájmy formovanými Komisí a zájmy členských států zastoupených v Radě ministrů měl vznikat dialektický rozpor, který by vyvířel dynamické napětí nezbytné k řešení úkolů budoucí integrace. Hlas občanů Evropy měl být zastoupen Evropským parlamentem, tvořeným zpočátku členy parlamentů jednotlivých národů a později přímo volenými poslanci. Parlament měl za úkol stimulovat a povzbuzovat onen dialektický proces integrace.

Taková koncepce našla ve spolkové vládě své odpuřce. Ministerstvo obchodu pod vedením populárního a úspěšně-

ho Ludwiga Erharda dávalo přednost liberalizaci světového obchodu před jakoukoli evropskou organizací, kterou navíc podezíralo z direktivního řízení hospodářství a protekcionistických snah. Ve sporech mezi ministerstvem zahraničí a obchodu kancléř podpořil Brentana a Hallsteina proti Erhardovi. Rozdílly se prohlubovaly, a dokonce i později, když byl úspěch společného trhu každému jasně patrný, nenechal se Erhard přesvědčit o myšlenkách zakotvených v dohodách EHS a Euratomu.

25. března 1957 byly tyto smlouvy v Římě oficiálně podepsány. O několik dní dříve kancléř a ministr zahraničí nechali na Hallsteinovi jako státním tajemníkov, aby podstatu dohod objasnil v Bundestagu. To byla jasná známka uznání jeho úspěchů v roli vyjednaváče při uzavření definitivního znění smluv. Posilován vědomím, že se těší důvěře jak svého kancléře, tak svého ministra, Hallstein na sebe v záležitosti těchto dohod převzal zodpovědnost za reprezentaci celého Německa. Skutečnost, že se také stal prvním předsedou Evropského hospodářského společenství, dohodami ustaveného, rovněž vypoovídá o důvěře a uznání, jehož si dobyl mezi partnery v hlavních městech členských zemí.

#### NĚMECKO, FRANCIE A EVROPA

V podzimních volbách roku 1957, pár měsíců poté, co byly podepsány Římské dohody, získal Konrad Adenauer v čele CDU v Bundestagu absolutní většinu. Ve věku 81 let prožival největší volební úspěch za všechny roky v úřadě kancléře. Bylo to výhradně jeho osobní vítězství a znamenalo podporu pro jeho evropskou, sociální a ekonomickou politiku. „Hospodářský zázrak“ byl na vrcholu rozkvětu.

Jen o dva krátké roky později však byla kancléřova pozice znatelně horší. Vládnout s většínou rekrutovanou výhradně z vlastní strany se ukázalo být nad očekávání obtížné. Spory uvnitř Adenauerovy CDU byly rozsáhlé a nyní získaly volné pole působnosti. V roce 1959 si Adenauer pohrával s myšlenkou kandidovat na úřad spolkového prezidenta. Když se nakonec rozhodl proti, zklamal nejen ty, kdo doufali, že ho nahradí v kancléřském křesle, ale také mnoho

svých věrných stranických stoupců. Ti mu obzvláště zalívali, že se otevřeně postavil proti výběru Ludwiga Erharda za svého nástupce, protože úspěšný autor „hospodářského zázraku“ byl neobyčejně populární a CDU do něho vkládala velké naděje jako do Adenauerova pokračovatele, mimo jiné proto, že byl velice úspěšným válečníkem na volební stezce. Adenauer však nedůvěřoval Erhardovu úsudku v zahraničí a v evropské politice. Obával se, že by dědictví, které po sobě zanechává, mohlo přijít nazmar: usmíření se sousedními státy, zejména s Francií, připoutání Německa k Evropskému hospodářskému společenství a Atlantické aliance, ochota západních spojenců nechat otevřenou možnost případného opětovného sjednocení Německa.

Po roce 1959 se do středu pozornosti opět vrátily otázky bezpečnosti. Nepředvidatelné výstupy a hrozby sovětského stranického tajemníka Nikity Chruščova, obzvláště během jeho návštěvy Spojených států, vyvolávaly zmatek. Doba vyhrazená generálu Eisenhowerovi k zastávání prezidentského úřadu se chýlila ke konci a ve Washingtonu vládla rozvířklá byrokracie. Adenauer měl dobrý důvod být nepokojen mírou americké zainteresovanosti. Jeho obavy potvzovala vlnná reakce na srpen 1961, kdy byla postavena Berlínská zeď a mezinárodní vztahy dospěly do kritického bodu. Ve Spojených státech probíhala prezidentská kampaně, v níž zvítězil John F. Kennedy – a to bylo pro Adenauera také důvodem k obavám, protože nový prezident i jeho poradci byli značně nezkoušení.

Ve Francii se roku 1958 dostal k moci generál de Gaulle. Autorita jeho osobnosti a ústava, kterou dal páté republice, s prezidentskými pravomocemi definovanými přímo pro něj, měly na Francii mocný stabilizační vliv a výjimečně kladně zapůsobily na mladé Evropské hospodářské společenství. Během prvních let své existence se EHS pod Hallsteinovým pevným vedením vyvíjelo neuvěřitelným tempem, pro francouzského prezidenta se však nyní bruselelská Komise až příliš vyžívala v politice a vyžadovala pro sebe funkce a kompetence, které jí nepříslušely. Na druhé straně de Gaulle chtěl, aby Evropa byla organizována víc než jen jako ekonomické společenství. Tváří v tvář nejistotě ohrožení sovětskou politikou a vzhledem k závislosti Euro-

py na americké ochráně, na kterou neměli Evropané žádný vliv, vytkl si za cíl vytvořit unii politickou a takovou, která by přirozeně začlenila EHS.

Jednání o takové politické unii zahájily dohady a spory mezi zaslánci protikladných pohledů na budoucnost EHS. Podle de Gaullova názoru by nová unie měla spolupráci mezi vládami členských zemí vystavět na bázi pravdělosti. Holanďané, Belgičané a Italoové odmítali především gaulistickou představu unie a silně podporovali nadnárodní orgán. Adenauer se pokoušel zaujmout smířlivý postoj, nejen kvůli tomu, že „atlantický“ i „gaulistický“ bylo možno najít i mezi členy jeho vlády, ale také proto, že shoda s Francií pro něho byla z dlouhodobého hlediska důležitější než prosazování konkrétní koncepce organizace Evropy, i kdyby jistý model považoval za správný.

Návíc se na de Gaulle vždy mohl spolehnout, obzvláště během berlínské krize. Adenauer a de Gaulle nacházeli širší roké oblasti, v nichž se shodovali v historickém hodnocení vztahů mezi Francií a Německem a úlohy Evropy ve světě. Proto nebylo žádným překvapením, když se de Gaulle s Adenauerem po úspěších a prohrách jednání o politické unii a jejím konečném zamítnutí v dubnu 1962 rychle dohodli na francouzsko-německé smlouvě, která obsahovala významné prvky převzaté z textu předchozí dohody a ustavovala „unii dvou“. Na konci působení v úřadu kancléře Adenauer považoval tuto smlouvu za svůj nejvýznamnější politický přínos. Vytvořením institucí, které ztělesňovaly franko-německé usmíření a spolupráci, vybudoval neznikající základnu stability evropských záležitostí. Vzájemné provázání dvou centrálních členských států, jejichž představy a zájmy se tak často různily, mělo zaručit, že jejich dialog už nebude nikdy přerušen, ani během krizí, které nevyhnutelně znovu přijdou a znovu budou doprovázet tento složitý vztah.

V době, kdy byla ratifikována francouzsko-německá smlouva, Adenauer již doma prožíval značné politické oslabení. Liberálním ve volbách roku 1961 přibývalo hlasů. Zvítězili slibem, že vstoupí do koalice s CDU jedině za podmínky, že „starý pán“, nyní pětasedesátiletý, nepovede vládu. CDU ztratila absolutní většinu a Adenauer se musel smířit

s tím, že za pouhé dva roky odstoupí. Na podzim roku 1963 Konrad Adenauer po čtrnácti letech v úřadu kancléře odešel do penze.

#### PŘEDSEDA HALLSTEIN

Existuje záplava důkazů hovořících o tom, jak Walter Hallstein začal přetvářet Komisi ES v praktický nástroj, který by široce naplňoval možnosti narýsované Dohodami. Činil tak s nadšením a zručností a pohlížel na tento úkol jako na výzvu hodnou jeho vlastních eurofederalistických ambic. Jednal obratně a důsledně, stále měl na mysli statut a prestiž této instituce. Komise ES, nová instituce nejvíce identifikovaná se samotným společenstvím, si podle jeho názoru především musela získat uznání a respekt v očích vládních státních, v politických a společenských kruzích a v očích veřejného mínění.

Rimské dohody byly mlínkem na cestě k evropské integraci, záleťka však nepředstavovaly vytvořený cíl. V roli předsedy Komise ES v Bruselu se Hallstein podíval úkolu védechnout dohodám život. Nedělal si iluze o opozici, které přitom bude čelit. Velmi dobře věděl, jak nepružně vlády a úřady uvažují v kategoriích národní svébytnosti a jak ohnivě hájí své svrchované zájmy.

Walter Hallstein sdílel základní přesvědčení evropské křesťanské demokracie, ztělesňované v prvních poválečných letech osobnostmi jako byli Adenauer, Schuman a De Gasperi. Ve federalismu spatřovali nejpočetnější prosítky pro sloučení nezbytné jednoty s ochranou různorodosti. Jednota byla nezbytná, protože téměř všechny sociální, hospodářské a politické problémy jednotlivých evropských států získaly nadnárodní charakter a daly se nyní vyřešit jediné společným úsilím. Ochrana různorodosti však byla a dále zůstává základním pravidlem, podle kterého Evropané mohou žít pospolu: kdykoli byl tento zákon porušen, mělo to za následek krizi, konflikty a války.

V Evropském společenství – stejně jako v paralelně probíhajících záležitostech Euratomu a Montánní unie – zůstávalo zásadním úkolem utřídění sjednocujících faktorů a zároveň respektování různorodosti. Pro Hallsteina nebyla

evropská integrace procesem centralizace nebo řízení shora dolů, ale pravým opakem. Věřil, že historické podmínky doby následující po dvou světových válkách vyžadují úzkou spolupráci mezi sousedními zeměmi a jejich příslušnost k většímu společenství. Současně musí být uchována a rozvíjena identita různých národů a národností. Snaha ustavit Evropské společenství měla současně podpořit rozmanitost, která vyvíjí bohaté evropské dědictví.

V knize, kterou napsal při odchodu z Komise, *Der unvollendete Bundesstaat*, Hallstein popisuje Evropské společenství jako „dynamický organismus, který v sobě již nyní nese zárodky budoucnosti; je to započatá práce“, jež vyžaduje ustavičnou péči, aby byla dovedena k dokonalosti, podobně jako vznešené středověké katedrály. V projevu v roce 1970 řekl:

„Mluvíme o dynamickém charakteru integrace. Společenství na nás klade požadavek, úkol dovést ho k dokonalosti. Integrace není neměnný stav; je to proces, „neustálé tvoření“. Není to stav, ale vývoj; stávat se, nikoli být. Každé další řešení dává vzniknout novým požadavkům, které na oplátku vyžadují evropské řešení. Není v tom nic automatického. Nic v politice není automatické: to platí všude, kde se uplatňuje lidská vůle. Je to však pokrok. Pokaždé, když nastane nová situace, vyvstanou nové otázky, které – pokud bude vládnout rozum – naleznou evropské odpovědi. Evropská výzva je neustálá. A tento pokrok je základem, stálým prvkem.“

Vztah mezi Adenauerem a Hallsteinem se zásadně proměnil, když Hallstein přijal novou institucionální úlohu. Od počátku padesátých let pracovali jako šéf a asistent, pán a pomocník. Když se Adenauer loučil se svým bývalým státním tajemníkem, požádal ho, aby nyní, když se ujímá úlohy předsedy Komise, zachoval přízeň spolkovému kancléři. Hallstein odpověděl – a máme o tom jeho vlastní záznam – „Pane kancléři, od vás jsem se naučil, jak jednat s těmi, kdo reprezentují ústavní prvky státu, spolkové země.“

To byl téměř s jistotou postřeh humorný, přesto však velice přesně odraží obraz, který si Hallstein vytvořil o vztazích mezi předsedou Evropské komise a předsedy vládních členských států. Vzhledem k tomuto přístupu, a také díky jeho

formálnímu smyslu pro to, co je a není správné, necítil Hallstein v nové funkci nikdy pokušení proléžovat zájmy nebo názory německé vlády nebo žádat instrukce z Bonnu. Vždy mohl počítat s tím, že kancléř a ministr zahraničních věcí Brentano sdílí jeho zásadní přesvědčení, a proto pochopí, když v zájmu Evropského společenství zaujme postoj odlišný od názoru spolkové vlády. V každém případě Bonn ne učinil žádný pokus Hallsteina „řídít“. Byl by to býval ztracený případ.

Hallsteinův vztah k ministru hospodářství Ludwigu Erhardovi byl problematictější. O něco později, koncem roku 1963, Erhard nabídl Adenauera ve funkci kancléře. Erhard byl zastáncem odlišné filozofie. To, na čem mu vždy záleželo v prvé řadě, byla likvidace jakýchkoli omezení, která by jinak mohla bránit plnému rozvoji hospodářských aktivit. Tomuto cíli podřídil všechny politické postoje. Politika EHS - v podstatě celý projekt EHS - proto podle něj měla zásadní vadu. Byl toho názoru, že Brusel představuje rozšíření francouzského způsobu plánování do evropského měřítka, tedy jistý druh plánované ekonomiky, kterou odmítal ve všech podobách, více pro její teoretický základ než pro praktické projevy.

Hallstein měl také problémy s Adenauerovým posledním ministrem zahraničí, Gerhardem Schröderem, který tuto pozici zastával od roku 1961 a udržel si ji i pod Erhardem až do roku 1966. Hallstein se již nešetil z oně značné důvěry a názorové shody, které charakterizovaly jeho vztah s Brentanem. Namísto mechanismu Společenství, které bránil Hallstein, dával Schröder přednost klasickým postupům mezivládní diplomacie. Například v debatě týkající se podmínek rozšíření Společenství Schröder podobně jako sám Erhard do značné míry inklinoval k přijetí argumentů předložených Británií. Byl také přesvědčeným atlantistou a z obranných a bezpečnostních důvodů dával přednost vztahům se Spojenými státy americkými před vztahy s evropskými sousedy.

## ÚSPĚCH A PORÁŽKA

Hallstein působil jako předseda Komise v letech 1958-1967. Naprosto nezávisle, bez jakýchkoli instrukcí z Německa nebo od jiné vlády sledoval důslednou linii: přísné zachování dohod o Evropském společenství, jejich plně uplnění, okamžité vytváření a rozvoj institucí EHS, zevrubně naplnění mandátu, který ho pověřoval tvorbou a uskutečňováním konkrétní politiky Společenství. V tom se naprosto shodoval se svými osmi kolegy v Komisi a co více, také s řámcem přímého očekávání, který Komise sdílela s většinou v Evropském parlamentu a v Radě ministrů.

Byla to linie tak úspěšná, že netrvalo dlouho a zažehnal námitky všech oponentů, kteří z ideologických důvodů nechtěli vidět úspěch a z důvodů politických se ho obávali. Mezi ně patřil také nejmocnější odpůrce Hallsteinovy politiky, Charles de Gaulle.

Během prvních roků de Gaulle s vývojem EHS souhlasil a podporoval ho, především proto, že pomáhal zajištit, aby se Francie po mnoha letech chaosu mohla těšit ze stability. Brzo však rozvoj EHS zašel z jeho hlediska příliš daleko. Ne že by se de Gaulle stavěl proti organizovanému společenství Evropanů: právě naopak. Sám si také vytkl za cíl sjednocení Evropy, jak se jasně ukázalo, když v letech 1961-1962 trval na statutu politické unie. Podle jeho názoru se však takové sjednocení mělo projevovat v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky, a co víc, mělo spočívat výhradně na spolupráci vlád národnostních států. Jediné ony byly představiteli národní svrchovanosti.

Generál se domníval, že směr, kterým se vydala Komise ES pod Hallsteinovým vedením, je absurdní. Sleduje nerealistické cíle, plány na „technokratický, bezesrátní Areopagus, který není nikomu zodpovědný“, jak se vyjádřil v roce 1965. Měl pocit, že takové představy mají za cíl podřít důstojnost a čest národnostních států, které Společenství utvořily. Nuhně muselo dojít ke sřetení. De Gaulle naléhavě požadoval revizi celé koncepce ES a hledal příležitost, aby mohl zasadit smrtící ránu „*financie politique*“ Evropského hospodářského společenství. Chtěl odstavit metodu ES a především omezit tlouhu Komise.

V červnu 1965 de Gaulle nalezl příležitost k útoku. Jednání o dlouhodobém financování zemědělské politiky zabředla do nesnázi. O několik měsíců dříve Komise vyslouplila s návrhem svěžit Evropskému hospodářskému společenství pravomoc vytvářet vlastní finanční zdroje, mezi jinými také formou zvýšení celních poplatků na vnějších hranicích. Pro de Gaulle to byl *casus belli*. Určitě byl značně znepokojen rostoucími pravomocemi Evropského parlamentu pro řízení a spolurozhodování a také posílením výkonné moci Komise, která toto reprezentovala.

Od června 1965 do ledna 1966 se Francie neúčastnila žádných aktivit Evropského společenství. To bylo porušení dohody. Francouzská vláda měla v úmyslu oslabit Komisi dodržováním politiky „prázdne židle“ a naprosto jasně dokázat, že bez souhlasu Francie nemohou být žádána rozhodnutí, a tedy žádná politika ES.

Hallstein byl právě na vrcholu své politické kariéry, když krize vypukla. Měl na svěm konit pozoruhodné úspěchy. Ty však už ležely ve vzdálenější minulosti: rozhodující, historické výsledky, ale jednoznačně historické. Evropská vláda, kterou ustavil, již dávno začala fungovat, a dokonce si už osvojila určitou rutinu. Ve sporu s de Gaullem mohl Hallstein docela dobře disponovat přesvědčivějšími argumenty, neměl však dostatek pravomoci k tomu, aby jim pomohl zvítězit. Začínalo být také zřejmé, že nemůže spoléhat na kancléře jako byl Adenauer, který by jeho názory při jednání s de Gaullem podpořil. Adenauer již nebyl ve funkci. Hallstein nebyl sám – vlády Itálie, Nizozemí, Belgie, Lucemburska a Spolkové republiky de facto stály na jeho straně; stejně tak i parlamenty a veřejné mínění těchto zemí, stejně s Evropským hnutím a Evropským parlamentem. De Gaulleova vytrvalá opozice a odhodlání ignorovat dohody však byly silnější než moc těch, kdo se ho snažili zastavit.

Formálně byla tato krize zažehnána v lednu 1966 takzvaným „Lucemburským kompromisem“. V podstatě vůbec nešlo o kompromis, ale spíš o potvrzení faktu, že se všichni shodují na tom, že se nemohou shodnout na klíčové otázce: většinovém hlasování uvnitř Rady Ministrů. K protokolům Rady ministrů Francouzi připojili prohlášení v tom smyslu, že se v otázkách životně důležitých národních zájmů ne-

podřídí většině hlasů. Společenství existovalo dál, krok po kroku se však ukazovalo, jakou ránu Francie zasadila Komisi ES a jejímu předsedovi. Po dobu, která zbývala do vypršení jeho mandátu, byly Hallsteinovi odeřeny další úspěchy při budování Evropy, bez ohledu na to, čeho dosáhl v předchozích letech.

Nehledě na podporu, kterou Hallsteinovi poskytovaly vlády v Haagu, Lucemburku, Bruselu a Římě, prosadil francouzský prezident nakonec v roce 1967 svou a zablokoval obnovu Hallsteinova mandátu na předsednictví Komise. Umožnila to jediné skutečnost, že nová německá vláda Hallsteina nepodpořila. Spolková republika pod vládou kancléře Kurta-Georga Kiesingera a ministra zahraničí Willyho Brandta doufala, že si tímto gestem de Gaulle získá. Generál v tom však rozpoznával prostě jen známku slabosti.

Konrad Adenauer zemřel 19. dubna téhož roku. V posledních letech života až do doby krátce před smrtí zůstával aktivním politikem. Stále byl poslancem Bundestagu a jeho projev na stranických konferencích CDU a při mnoha dalších příležitostech byly citovány v médiích a ovlivňovaly veřejné mínění. Mnozí návštěvníci, jak z Německa, tak ze zámoří, od něho žádali radu a dovolávali se jeho úsudku. Kromě toho také psal memoáry, v nichž znovu jasně předestíral své politické cíle, vysvětloval je a obhajoval.

## PO BRUSELU

Když Walter Hallstein na konci roku 1967 odcházel z Komise ES, bylo mu šedesát sedm let. Byl na vrcholu svých sil, po celé Evropě uznávaný a ctěný, ne-li vždy milovaný. Ziskal nesmírné zkušenosti s řízením evropské unie a navázal rozsáhlé kontakty s těmi, kdo vládli ekonomice a politice. Jak by se potenciál, který Hallstein nyní ztělesňoval, dal co nejlépe využít?

Nejrychleji zareagovalo Mezinárodní evropské hnutí a 20. ledna 1968 zvolilo Hallsteina za svého předsedu. To byla ideální základna pro člověka, který patřil mezi zakladatele Evropského hospodářského společenství a během prvních deseti let příkladným způsobem poháněl záležitosti-

ti evropského sjednocení, vedl integrační proces uvnitř Společenství a utvářel strukturu EHS.

Hallstein svůj vlastní názor na úlohu Evropského hnutí vyjádřil u příležitosti svého znovuzvolení do této čestné funkce v únoru 1970. Takto promlouval k Federální radě v Římě:

„Evropské hnutí je soukromá iniciativa. Zdrojem jeho síly je snaha obyčejných občanů Evropy a směr jejich úsilí je toho odrazem. Evropské hnutí stojí na rozhraní organizačního procesu integrace, a je proto pro Evropu nevyčerpitelným zdrojem varování, povzbuzení a nadšení. Jeho struktura je transnacionální. Muži a ženy, kteří sdílejí toto přesvědčení a pracují v rámci Evropského hnutí pro společnou věc, vytvářejí transnacionální společnost; v ní jako v modelu zřešňují předzvěst federálního evropského lidu, jehož loajalita, zájmy a politické uvědomění se zaměřují na Evropské společenství, které právě budujeme.“

K předsedovi Evropského hnutí jako byl Walter Hallstein lidé vzhlíželi a hledali u něho oporu a povzbuzení. A Hallstein bezprostředně po svém odchodu z Bruselu odpověděl napsáním knihy, v níž shrnul své zkušenosti a zážitky. Tím, který použil – *Der unvollendete Bundesstaat*, přeložený v roce 1972 do angličtiny jako *Europe in the Making* (Evropa ve výstavbě), přestože doslova znamená Neúplný federativní stát – je slovní hříčkou, která shrnuje Hallsteinův názor na strukturu vznikající ze tří evropských společenství – Evropského společenství uhlí a oceli, Euratomu a EHS – a zároveň přisuzuje Společenství, jehož ustanovení pokládá za společný cíl, federální perspektivu. V této knize chtěl ukázat nejen to, že základna federální struktury se všemi nezbytnými atributy je v Evropském společenství již na místě, ale také jakým způsobem a jakými prostředky by se tyto základy měly rozvíjet, aby dotvořily federaci. Hallstein zde systematicky a s nesmírnou zřetelností předkládá principy a prvky evropské struktury a z dobrych důvodů trvá na rozhodující roli institucí, které zaručují této struktuře nezbytnou trvanlivost a spolehlivost.

Knihla se setkala s pozoruhodným úspěchem a vyšla v několika přetiscích a překladech. Druhé vydání – revidované a podstatně rozšířené – se na pultech objevilo v roce

1973 s novým titulem – Evropské společenství. Změna titulu bezpochyby odrážela Hallsteinovo přesvědčení, že k popisu organizace, která se vyvíjí na nadnárodní úrovni a nezbytně se stává federálně strukturovaným společným subjektem, již nejsou adekvátní pojmy a názvosloví klasických politických věd. Všechny pokusy užívat staré terminologie vedly k nedorozumění, a tedy ničemu nepamáhaly. Jedině podrobná analýza toho, co se skutečně děje, k čemu dochází v praxi, mohla vést k pochopení tohoto nového politického systému a jeho charakteristik a umožnila by formulovat vhodnou terminologii k jeho objasnění. Pojem „společenství“ byl, podle Hallsteina, ústředním bodem toho, čeho se snažil dosáhnout politicky a co nyní popisoval.

Ve spolkových volbách na podzim 1969 dostal Hallstein nabídku, aby připojil své jméno na kandidátku poslanců Spolkového sněmu za falckrabství Porýní – od předsedy křesťansko-demokratické unie Helmuta Kohla. Hallstein byl atraktivní kandidát: proslavil se jako „Evropar“ a jeho jméno s sebou neslo ozvěny úspěšné politiky bývalého a často vzpomínaného kancléře Konrada Adenauera. Ale naprosto bez ohledu na tyto skutečnosti byla Kohlova nabídka bezpochyby také míněna jako gesto usmíření s Hallsteinem jako symbolickou ústřední postavou Adenauerovy evropské politiky. Podle nejnovejší analýzy to byl kancléř Kiesinger, kdo dopustil Hallsteinovu porážku v boji o správný směr evropské politiky s generálem de Gaullem. Kohl už se připravoval na výstup po kluzké stranické tyči až k vedení CDU a tím, že Hallsteinovi poskytl toto významné postavení, vztyčil zároveň návěšit, které ukazovalo ve směru kontinuity s Adenauerovou federalisticky orientovanou evropskou politikou vůči Společenství.

Naděje CDU na povolení vytvoření vlády se nespílny. Willy Brandt a Walter Scheel sestavili koalici sociálních demokratů a liberálů. Jako parlamentní mluvčí opozice nebyl Hallstein na správném místě. Jeho kariéra i vlastní hodnocení sebe sama ukazovaly jiným směrem. Byl – naprosto doslova – státním tajemníkem: ještě lépe, státníkem, služebníkem státu, mužem, který se naučil využívat paletu nástrojů výkonné moci a který přemýšlel ve vládních kategoriích. Sám by k tomu jistě dodal, že navíc nikdy nepřestal

být akademikem a učitelem a uvažoval také v těchto rozměrech a vášnivě toužil předávat své znalosti dál.

Ve Spolkovém sněmu se Hallstein zabýval takřka výhradně záležitostmi zahraniční politiky a obzvláště záležitostmi týkajícími se Evropy. Vedení parlamentu ho jmenovalo mluvčím v evropských otázkách; o tuto funkci se dělil se dvěma dalšími poslanci a společně tvořili „třídici výbor“; byli to Erik Blumenfeld, který měl na starosti Radu Evropy, a Carl-Ludwig Wagner, který se zabýval Evropským parlamentem. Hallstein sám pečoval o záležitosti institucí. Jeho presitiz a přirozená autorita zajistily, že mu oba kolegové ustupovali, kdykoli z podstatných důvodů trval na uskutečnění konkrétní iniciativy. Na druhé straně Hallstein nebyl z těch, kdo by se drali do popředí zájmu veřejnosti na úkor spolupracovníků. To už měl dávno za sebou a nic podobného neměl zapotřebí.

Do parlamentní debaty zasahoval jen zřídka a jedině při zvláštních příležitostech vztahujících se k evropské politice – například po Brandtové vládním prohlášení ze dne 24. června 1971 na téma závěru jednání o přistoupení Velké Británie k Evropskému hospodářskému společenství. Hallstein, v zastoupení parlamentní strany CDU/CSU, tehdy prohlásil: „Toto je vítězství myšlenek sjednocené Evropy. Je to velký úspěch Evropského společenství a to značí úspěch nejen konkrétního, současného úsilí při jednáních, která byla právě uzavřena, a my bychom měli poděkovat všem, kdo se jich na všech stranách zúčastnili. Je to také úspěch úsilí odhodlaného a dlouhodobého.“ V této souvislosti poděkoval Willy Brandtovi, který ho chvilu předtím přiřadil na seznam evropských průkopníků – k Robertu Schumanovi, Jeanu Monnetovi, Konradu Adenauerovi a Alcide De Gasperiemu – slovy: „Myslím, že jsem nedělal víc než svou povinnost.“

Walter Hallstein nakonec odstoupil z politické scény, na podzim 1972 se vzdal svého poslaneckého mandátu a následně v létě 1974 rezignoval na funkci předsedy Evropského hnutí. Pokud mu však dovořilo zdraví, zůstal stále aktivní. Byl žádaným řečníkem při veřejných příležitostech. Zvali ho na slavnostní akce pořádané Evropským společenstvím. Zůstal věrný Evropskému hnutí a jako host a poradce, pravidelně zván a vždy vítán, se zúčastnil nespočtu

akcí. Zabýval se revidováním a rozšiřováním své knihy pro páte vydání v roce 1979 a spolupracoval při vydání svých *Evropských projevů*.  
Walter Hallstein zemřel 29. března 1982 ve Stuttgartu.

#### ADENAUER A HALLSTEIN

„Adenauerovy roky“ neskončily okamžikem, kdy muž, který tvořil stát, odešel z úřadu, ale v okamžiku, kdy zemřel. I v době, kdy stál mimo úřad kancléře, bylo Adenaueru přifomnost cítit všude v politice, posilovaly ji rozhovory, které vedl s početnými návštěvníky, projevy, jak oficiální, tak soukromé, které přednášel v Německu i mimo ně, a kniha vzpomínek, jejíž první tři díly vyšly před Adenauerovou smrtí.

Nebýlo náhodou, že Hallsteinův čas ve vedení Komise ES vypršel krátce po Adenauerově smrti. Hallstein byl dalším z mnoha vtělení „Adenauerových roků“, kterým také on sám dodal typický výraz. S výjimkou „starého pána“ byl Hallstein jejich nejvýznamnějším představitelem, přestože – či možná právě proto – se od Adenauera tolik odlišoval. Ně, které zásadní rysy politické osobnosti Konrada Adenauera můžeme docela jasně nalézt v Hallsteinovi: Jistý rys autoritativní disciplína, která s ním jde ruku v ruce, spartánský asketismus v osobním životním stylu a v přístupu k práci, silný pocit netrpělivosti při sledování cílů označených jako ústřední, značný cit pro historii a neotřetelná sebejistota vyplývající z osobní integrity. Tyto rysy – mohli bychom je nazývat principy – oba muže spojovaly, přestože předtím, než se setkali, kráčel každý diametrálně odlišnou cestou. A jakmile se jednou poznali, spolupracovali na rozšíření působnosti a vlivu, kterým disponovali během rozhodujícího období německé a evropské historie.

Mezi rokem Adenauerova narození a rokem Hallsteinovy smrti uplynulo více než jedno století. Za méně než sto let Německo dosáhlo takových výšin a propadlo se do takových hlubin jako bylo císařství, výmarská republika a nacistická diktatura, jen proto, aby se nakonec zhroutilo poráženo. V poslední třetině tohoto období se znovu vynořilo v době Spolkové republiky, která se vyvinula v nedílnou součást



Evropského společenství, pracovala ruku v ruce se západními demokraticmi, s nimiž se dříve utkávala v souboji na život a na smrt. Německé císařství se přibližně ve stejném věku s koncem první světové války zhroutilo.

Nové Německo má nyní za sebou také téměř padesátiletou historii a znovu se spojilo se svými východními zeměmi. Dnešní Německá spolková republika se vyznačuje stabilním politickým a ekonomickým uspořádáním a disponuje obrovským potenciálem pro růst a rozvoj, do značné míry díky své příslušnosti k Evropské unii. Tato situace mohla nastat především zásluhou Konrada Adenauera a Waltera Hallsteina, kteří se společně postarali, aby lekce z německé a evropské historie nejen přinesly poučení pomíjivému politickému životu jejich doby, ale také aby tím, že byly zakotveny v institucionální podobě na úrovni národní i evropské, uplatňovaly svůj vliv dál, až do přítomnosti.

THOMAS JANSEN

#### VYBRANÉ ODKAZY

- Adenauer, Konrad: *Erinnerungen (I-IV)*, 1945-1963. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1965-8.
- Baring, Arnulf: *Sehr verehrter Herr Bundeskanzler! Heinrich von Brenano im Briefwechsel mit Konrad Adenauer 1949-1964*. Hofmann und Campe, Hamburg 1974.
- Blankenhorn, Herbert: *Verständnis und Verständigung. Blätter eines politischen Tagebuchs 1949-1979*. Propyläen, Frankfurt nad Mohanem 1980.
- Dehio, Ludwig: *Deutschland und die Weltpolitik um 20. Jahrhundert*. Fischer, Frankfurt nad Mohanem 1961.
- Duchêne, François: *Jean Monnet: the First Statesman of Interdependence*. Norton, New York a Londýn 1994.
- Cerstenmair, Eugen: *Streit und Frieden hat seine Zeit. Ein Lebensbericht*. Propyläen, Frankfurt nad Mohanem 1981.
- Grewe, Wilhelm G.: „Hallsteins deutschlandpolitische Konzeption“, in: Loth, Wallace and Wessels 1995.
- Hallstein, Walter: *Der unvollendete Bundesstaat: Europäische Erfahrungen und Erkenntnisse*. Econ Verlag, Düsseldorf 1969. (Anglicky jako: *Europe in the Making*. Allen and Unwin, Londýn 1972.)
- Hallstein, Walter: „Mein Chef Adenauer“, in: Dieter Blumenwitz et al. (eds.): *Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers. Beiträge von Weg und Zeitgenossen*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1976.

Hallstein, Walter: *Europäische Reden*, ed. Thomas Oppermann, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1979.

Loch, Theo M.: *Walter Hallstein: Ein Portrait*. Lutzeyer, Freudenstadt 1969.

Loth, Wilfried, Wallace, William a Wessels, Wolfgang (eds.): *Walter*

*Hallstein: Der vergessene Entropfer? Europa-Union Verlag*, Bonn 1995.

Ramona, Wolfgang: „Rationalist und Wegbereiter: Walter Hallstein“,

in: Thomas Jansen, Dieter Mahncke (eds.): *Persönlichkeiten der europäischen Integration. Vierzehn biographische Essays*. Europa-Union Verlag, Bonn 1981.

Schwarz, Hans-Peter: *Adenauer: Der Aufstieg 1876-1952*. Deutsche

Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986.

Schwarz, Hans-Peter: *Adenauer: Der Staatsmann 1952-1967* (2. díl)

Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1991.

von Hassell, Ulrich: *Vom Anderen Deutschland. Aus den nachgelassenen*

*Tagebüchern 1938-1944*. Atlantis Verlag, Curjch 1946 (s předmluvou

Hanse Rohlfelso); Fischer-Bucherei, Frankfurt nad Mohanem 1964.